

UDK: 338.436.33.911

SANOAT JOYLASHUVINING ILMIIY ASOSLARI, UNGA TA'SIR KO'RSATUVCHI GEOGRAFIK OMILLAR.

*Samandarova Yorqinoy Xolmurodovna- O'qituvchi
Termiz Davlat pedaogika instituti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada sanoatning joylashuviga asos solgan va katta hissa qo'shgan xorij va mahalliy olimlar Surxondaryo viloyatida sanoat tarmoqlarining joylashuvi, unga ta'sir ko'rsatuvchi omillari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Sanoat, nazariyalar, sanoat tarmoqlari, joylashuv, ixtisoslashuv, rayonlashtirish, tashqi bozor, ishchi kuchi, investitsiya, eksport, import.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РАЗМЕЩЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ, ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО.

Аннотация: В данной статье зарубежные и отечественные ученые, заложившие основу размещения промышленности и внесшие большой вклад, изучили расположение промышленных отраслей в Сурхандаринской области и факторы, влияющие на это.

Ключевые слова: Промышленность, теории, отрасли, размещение, специализация, регионализация, внешний рынок, рабочая сила, инвестиции, экспорт, импорт.

SCIENTIFIC BASICS OF INDUSTRY LOCATION, GEOGRAPHICAL FACTORS AFFECTING IT.

Abstract: In this article, foreign and domestic scientists, who laid the foundation for the location of industry and made a great contribution, studied the location of industrial sectors in the Surkhandarya region and the factors influencing this.

Key words: Industry, theories, industries, placement, specialization, regionalization, foreign market, labor, investment, export, import.

Kirish. Har qanday mintaqaning iqtisodiy ijtimoiy rivojlanishida sanoat tarmoqlari juda muhim hisoblanadi. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishida esa hududning geografik o'rni va tabiiy sharoiti, yalpi milliy mahsulotning sanoat va qishloq xo'jaligidagi umumiy hajmi, investitsiya, eksport va import miqdori kabi omillarga bog'liq. Ushbu omillar orqali hududning iqtisodiy rivojlanish darajasi qay holda ekanligini aniqlash mumkin. Hududda iqtisodiyot tarmoqlarining

ma'lum shart sharoitlari va omillarini hisobga olgan holda hududiy jihatdan tashkil etiladi.

2. Metodlar. Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

3. Muhokama va tahlillar. Sanoat haqida fikr yuritgan va ushbu mavzu bo'yicha dastlabki nazariyalarni ishlab chiqqan ko'plab olimlar mavjud. Quyida ulardan ba'zilarini sanab o'tish mumkin. Jumladan, Adam Smit - Shotlandiya iqtisodchisi va faylasufi, "Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o'rganish" kitobi muallifi (1776). Smit o'z ishida erkin savdo va mehnat taqsimoti kontsepsiyasini taklif qilgan, bu o'z davrida sanoat rivojlanishi va iqtisodiy o'sish uchun asos sifatida xizmat qilgan.

Yana bir sanoatning joylashuvi haqidagi g'oyalari bilan mashhur olim Karl Marks - nemis faylasufi, iqtisodchisi va siyosatshunosi. Marks "Kapital" (1867) asarida kapitalistik tuzum va ishchilar sinfi hamda ishlab chiqarish vositalari egalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib chiqdi. U ishchilar sinfini sanoatda ekspluatatsiya qilish nazariyasini ishlab chiqdi va sotsializmning muqobil modelini taklif qildi.

Ingliz iqtisodchisi Jon Meynard Keyns "Umumiy talab nazariyasi"ni ishlab chiqqan va ishsizlik hamda iqtisodiy tanazzul muammosini o'rganishni boshlagan. Uning asarlari, jumladan "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" (1936) sanoat va makroiqtisodiy siyosatning rivojlanishi va anglashga ta'sir ko'rsatgan. Jozef Shumpeter esa, asli chexiyalik iqtisodchi, innovatsiyalar va tadbirkorlik orqali iqtisodiy rivojlanish nazariyasini ishlab chiqdi. U fan olamiga yangi g'oyalar va texnologiyalar sanoat tuzilmasini qanday o'zgartirishi hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi mumkinligini tushuntiruvchi "kreativ halokat" tushunchasini kiritdi.

Shuningdek, Piter Drucker - avstriyalik amerikalik iqtisodchi va boshqaruvchi, menejment va tashkilot nazariyasi rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. U innovatsiyalar, tadbirkorlik va menejmentning sanoatdagi rolini o'rganib chiqdi hamda u "bilim va ishlab chiqarish resursi" tushunchasiga ta'rif bergan. Bu sanoat tadqiqotlarini olib borgan va dastlabki nazariyalarni ishlab chiqqan olimlarning ba'zilar xalos. Vaqt o'tishi va ilmiy asoslarning rivojlanishi davomida sanoatni o'rganishga yondashuvlar xilma-xiligi ortdi va murakkablashdi.

Sanoat joylashuvining Osiyoga xos xarakterini o'rganish va xususan O'rta Osiyo sanoati haqidagi tafakkur turli olimlarning tadqiqot ob'ekti bo'lgan. Masalan, Maks Veber - nemis sotsiologi va iqtisodchisi, dunyoning turli

mintaqalarining madaniy va iqtisodiy rivojlanishini o'rgangan. Veber o'zining "Protestant axloqi va kapitalizm ruhi" (1905) kabi asarlarida madaniy va diniy omillarning sanoat, jumladan, Osiyo mintaqalari rivojlanishiga ta'sirini o'rganib chiqqan. Xuddi shunday nemis sotsiologi, Hali Bollinjer esa, Osiyo mamlakatlari, jumladan, Markaziy Osiyoda islom madaniyati va dinining iqtisodiy taraqqiyotiga ta'siri bo'yicha tadqiqot olib borgan. Bollinjer 2013-yilgi "Islom huquqi, jamiyati va iqtisodiy faoliyati: 19 va 20-asrlarda Britaniya Hindistoni va Yaqin Sharq" nomli asarida islom huquqi va urf-odatlarining sanoat kontekstidagi rolini ko'rib chiqqan.

Osiyoda, Amartya Sen - hind iqtisodchisi, iqtisod bo'yicha Nobel mukofoti sovrindori. Sen turli mintaqalarda, jumladan, Markaziy Osiyoda rivojlanish va tengsizlik bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Sen "Ozodlik sifatida taraqqiyot" (1999) asarida sanoat va farovonlikni rivojlantirishda siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning rolini tahlil qilgan. Shuningdek, xitoylik iqtisodchi va olim Chjan Xe Xitoy va Markaziy Osiyo mintaqalarida sanoatni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan. "Mintaqaviy rivojlanish: zavodlarga nazar" (2010) asarida Chjan Xitoy va qo'shni hududlarda sanoat rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rib chiqdi. Bular sanoatni joylashtirishning osiyoga xos xususiyatlari va Markaziy Osiyo sanoati haqida fikr yuritish bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlarning bir qismidir. Ushbu mavzuni o'rganish ko'p qirrali bo'lib, ko'plab omillarni, jumladan, madaniy, diniy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarni hisobga olishni talab qiladi.

O'zbekistonda ham sanoat rivojlantirishning dolzarbligi va iqtisodiyotni takomillashtirishda tutgan o'rnining nihoyat darajada kengligi bilan doimiy ravishda tadqiqotchi olimlarning diqqat markazida bo'lgan. Xususan, mavzu yuzasidan respublikadagi geograf olimlardan Q.Abirqulov A.Soliev, T.Jumaevlar, mahalliy olimlardan A.Ro'ziev, Q.Allanov, H.Abdunazarovlar ilmiy tadqiqotlar olib borishga muvaffaq bo'lishgan.

Sanoat haqida geografik nuqtai nazardan fikr yuritganda, bir nechta omillarni hisobga olish kerak:

Birinchidan, joylashuv ya'ni geografik joylashuv xom ashyo, bozorlar va transport yo'nalishlarining mavjudligiga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, neft yoki ruda kabi ma'lum turdagi xom ashyoga bog'liq bo'lgan sanoat uchun konlarning foydalanish mumkin bo'lgan va ishlab chiqarish joyiga yaqin bo'lishi muhimdir. Yaxshi transport infratuzilmasi va iste'molchilarga yaqinlik ham muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, iqlim sharoitlari: harorat, namlik va yog'ingarchilik kabi iqlim sharoitlari sanoatga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, ekinlarni etishtirish iqlim

sharoitlari bilan cheklanishi mumkin va ba'zi sanoat tarmoqlari, masalan, elektronika ishlab chiqarish, ishlab chiqarish hududlarida iqlim nazoratini talab qiladi.

Uchinchidan, aholi soni va zichligi: malakali ishchi kuchining mavjudligi sanoat rivojlanishining muhim omilidir. Ta'lim darajasi yuqori bo'lgan va o'qitish va kasb-hunar dasturlariga ega bo'lgan hududlar sanoat investitsiyalari uchun yanada jozibador bo'lishi mumkin. Yaqin atrofdagi bozorlarning mavjudligi ham muhimdir, bu aholi soni va zichligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Turtinchidan, siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar, mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy muhitning barqarorligi sanoat korxonalarining investitsiyalar uchun jozibadorligiga ta'sir qilishi mumkin. Siyosiy barqarorlik va iqtisodiy barqarorlik uzoq muddatli sarmoya va sanoatni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi.

Beshinchidan, ekologik va ijtimoiy jihatlar sanoat, atrof-muhit va jamiyatga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Atrof-muhit standartlari va ijtimoiy mas'uliyatga rioya qilish sanoatning uzoq muddatli barqarorligi uchun muhim omillar bo'lishi mumkin. Sanoatning ayrim turlari atrof-muhit sharoitlari yoki ijtimoiy javobgarlik talablari tufayli ma'lum hududlarda cheklanishi mumkin.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda, ayrim tarmoqlarni rivojlantirish uchun eng jozibador geografik joylashuvlarni aniqlash uchun tahlil qilish zaruriyati yuzaga keladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, har bir sohaning o'ziga xos talablari mavjud bo'lib, shuning uchun tahlil muayyan vaziyatni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda 655,8 trillion so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan, bu ko'rsatkich 2022 yil bilan solishtirilganda 6 % ga oshgan. 2024 yilning 1 yanvar holatiga O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan sanoat korxonalari 69,4 mingtani tashkil etgan.

Surxondaryo viloyatida sanoat tarmoqlarini hududiy tashkil etishda xom ashyo, iqlim, suv, mehnat resurslari hamda transport omillarining o'rni katta. Viloyatda sanoat tarmoqlarining tarkib topishida o'ziga xos bir qancha xususiyatlar mavjud.

Surxondaryo viloyatining asosiy sanoat tarmoqlari engil sanoat, oziq ovqat sanoati, un- yorma sanoat tarmoqlaridir. Viloyat sanoat mahsulotining 78 % dan ortig'i aynan shu tarmoqlar hissasiga tog'ri keladi. O'zbekistonda ishlab chiqariladigan sanoat mahsulotining 3-4% Surxondaryo viloyati xissasiga to'g'ri keladi. Mazkur sanoat tarmoqlari Jarqo'rg'on, Qumq'org'on, Sho'rchi, Denov va Sariosiyo tumanlarida to'qimachilik komplekslari misolida tashkil etilgan bo'lib, viloyatda etishtirilayotgan paxta tolasining qayta ishlash hajmini yana 20-25%

etkazish choralari ko‘rilmoqda. Undan tashqari viloyatda qulay tabiiy geografik sharoitlar va mehnat resurslari asosida qishloq xo‘jaligi (paxtachilik, bug‘doychilik etishtirish) yaxshi rivojlangan. Biroq, qayta ishlash sanoati bilan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini etishtirish orasida mutanosiblik mavjud emas. Bu birinchidan viloyatda paxta hosilining kamayishi tufayli paxta tozalash zavodlarining to‘la quvvatda ishlamasligi, ikkinchidan esa meva sabzavot va boshqa mahsulotlarni qayta ishlovchi sanoat korxonalarining etishmasligidadir.

XULOSA. Viloyatda iqtisodiy va ijtimoiy sohalarining qoloqlik darajasiga barham berish uchun hamda mintaqaning barqaror rivojlanishi ta‘minlash uchun viloyatning sanoatni rivojlantirish bilan bog‘liq bir necha imkoniyatlardan samarali foydalanishi zarur. Masalan:

- ✓ viloyatning geografik o‘rni, etarli tabiiy sharoit, er, suv va mavjud foydali qazilmalar bilan yaxshi ta‘minlanganligi;
- ✓ tashqi bozorning yaqinligi;
- ✓ ishchi kuchining etarliligi kabi imkoniyatlardan to‘g‘ri va samarali foydalanish zarur.

Afsuski, mintqa iqtisodiyotining rivojlanishiga ayrim salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar ham mavjud. Masalan:

- ✓ viloyatning respublikadagi sanoat rivojlangan mintaqalardan uzoqda joylashganligi;
- ✓ viloyatda sanoatni rivojlantirishga qaratilgan qulay investitsiya makonining yaratilmaganligi;
- ✓ viloyatda mustahkam elektroenergetika salohiyatining mavjud emasligi va h.k.

Viloyatda hozirgacha sanoat tugunlari shakllanmagan, undan tashqari sanoat tugunlari tarkibiga kiruvchi tipik sanoat markazlari mavjud emas. Hozircha viloyatda sanoatni rayonlashtirishning birlamchi ko‘rinishlari, ya‘ni sanoat korxonalari va sanoat punktlari mavjud xolos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. Toshkent-2023-yil
2. Nig‘matov E. Iqtisodiy geografiya (jadvallarda) Toshkent- 2016-yil
3. Soliev A. O‘zbekistonning iqtisodiy ijtimoiy geografiyasi- Toshkent 2014
4. Abdimo‘Minov T.A., Toshpo‘Latov Sh.M., & Cho‘Liboyev I.I. (2022). TARIXIY VA MADANIY OBYEKTЛАRNING TURISTIK IMKONIYATLARI (JARQO‘RG‘ON MINORASI MISOLIDA). *Ekonomika i sotsium*, (12-1 (103)), 14-18.

5. T.A.Abdimo‘Minov (2022). SURXONDARYO VILOYATI MINERAL BULOQLARINING SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI. *Academic research in educational sciences*, 3 (3), 810-814.
6. Abdimominov T.A., Hamrayeva D.Kh., & Eshboyev A.Kh. (2023). ISSUES OF USING AFGHANI WIND IN SURKHANDARYA REGION. *Ekonomika i sotsium*, (3-1 (106)), 7-13.
7. Samandarova, Y. (2022). PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE COCOON INDUSTRY IN SURKHANDARYA REGION. *Journal of Geography and Natural Resources*, 2(06), 72-75.